

notem, broadcasting archetype motives and images. Study projections archetype proves that archetypal framework is the basis of any cultural strategies. She successfully correlated with cultural paradigm of his era.

Perspective. *Prospects for further research is to try to extend the dominant archetype connotonymycon, more detailed analysis of the situation and motives arche-typuty gender connotonymy.*

Annotation. *The article examines some theoretical aspects of archetypes in measurements reality of proper name, traced the basic techniques in connotonymy, functioning prototype, found examples of binary archetype, investigated practice introduction archetypal reasons and mythological images in the current text, as well as certain preconditions updating projections of the archetypes, especially the appeal to codes cultural memory of mankind.*

Key words: *archetype, archetypal reasons, archetypal paradigm, the prototype, connotonym, connotonymycon, sphere of culture.*

Надійшла до редакції 22.05.2015

УДК 81'373.6+21

В. В. Лучик

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства
Національного університету «Кієво-Могилянська академія»
e-mail: vluchyk@meta.ua*

З ДОСВІДУ УКЛАДАННЯ «ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА ТОПОНІМІВ УКРАЇНИ»

«Етимологічний словник топонімів України», який побачив світ наприкінці 2014 року, став наслідком багаторічних ономастичних досліджень автора і пояснює походження найвідоміших власних географічних назв країни. Досвід його укладання, апробація матеріалів і відгуки фахівців свідчать про Словник як помітну подію і якісний продукт у вітчизняній ономастиці. Водночас виявлено резерви вдосконалення Словника внаслідок оптимізації його реєстру, уточнення та посилення аргументації окремих етимологій, урахування найновіших історичних свідчень про деякі географічні об'єкти та їхні назви тощо.

Ключові слова: *етимологія, словник, етимологічний, топонім, походження, апелятив, власна назва.*

Оцінюючи значення різних видів письмово зафіксованого творчого надбання людства, відомий французький філософ, історик і теоретик культури Мішель Фуко у фразі, що вже стала крилатою, зазначав: «Цивілізації і народи залишають нам як пам'ятники свого мислення не так тексти, як словники й синтаксиси...». У зв'язку з цим фундаментальні лексикографічні праці (словники й енциклопедії) та граматики становлять ядро й вершину гуманітарної науки, наближення до якої, з огляду на постійний розвиток суспільства і мови, є безкінечним. Важливим кроком на цьому шляху є укладання галузевих словників та енциклопедій, зокрема ономастичних, які пояснюють різні аспекти виникнення, історичного розвитку, мотиваційно-семантичного наповнення, функціонування, структурної організації тощо власних назв. І якщо повні етимологічні та інші словники різних класів пропріальної лексики вимагають багаторічних зусиль великих колективів, через що часто стають науковими «довгобудами», то короткі авторські видання на вимогу часу є значно реалістичнішими, про що, зокрема, свідчить вихід у світ «Етимологічного словника топонімів України».

Про актуальність та очікувані переваги Словника насамперед перед відомим виданням М. Т. Янка, яке понад сорок років забезпечувало потребу вітчизняної освіти й пересічних громадян в інформації про походження основних географічних назв країни, неодноразово йшлося в публікаціях і виступах автора, присвячених підготовці «Етимологічного словника топонімів України» та його окремим фрагментам [4, с. 17; 5, с. 51]. Ураховуючи рішення вчених рад Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України та Національного університету «Києво-Могилянська академія», які рекомендували Словник до друку, висновки відповідального редактора Словника та його рецензентів, усні коментарі фахівців і письмові рецензії в академічних часописах, можемо із задоволенням відзначити, що ця лексикографічна праця вдалася і виправдовує очікувані сподівання. Досвід багаторічної роботи над Словником підтвердив ефективність використання традиційного порівняльно-історичного методу з широким залученням фізико-географічної, культурно-історичної та іншої позамовної інформації, а також критично осмислених результатів ономастичних досліджень українських і зарубіжних мовознавців. Водночас важливо виявити ті резерви, які з певних причин залишилися не

реалізованими і які, у разі їх урахування, можуть позитивно вплинути на наступне видання Словника або підготовку аналогічних праць.

Важливим моментом, на який варто звернути увагу в перспективі, має бути оптимізація реєстру аналізованих топонімів. На думку багатьох фахівців, Словник доцільно розширити етимологічними статтями про знакові для української історії та культури географічні назви. Зокрема, В. В. Німчук справедливо відносить до таких прикарпатський топонім *Буковіль*, який належить до похідних з основою прикметника *бэковий* (про ліс, гори) з архаїчним романо-слов'янським або романським суфіксом *-ель* у демінутивно-релятивній функції [1, с. 61–62]; пор. відомі французькі топоніми *Куршевіль*, *Марсіль*, назви р. і г. *Ворухтель* в Івано-Франківській обл. [8, с. 122; 1, с. 113], смт і курортної місцевості *Вурзель* у Київській обл., р. *Сэжіль / Сэжель* у басейні Верхнього Дністра [6, 138–139, 456]. Є чимало знакових назв сіл, де народилися видатні українці, місць, де відбулися відомі історичні події, тощо, назви яких відсутні в «Географічній енциклопедії України», звідки в основному взято матеріал для «Етимологічного словника топонімів України», але з погляду суспільної значимості також заслуговують на включення до нового видання лексикографічної праці.

Першим етимологічним словником географічних назв у колишньому СРСР був «Краткий топонимический словарь» В. А. Никонова, у якому з-поміж близько 4000 одиниць пояснено лише приблизно 200 топонімів України [7], що також спричинилося до рішення видати лексикографічну працю з походження основних географічних назв України. Словник В. А. Никонова вплинув і на структуру етимологічних статей, у зв'язку з чим пояснення всіх історичних топонімів подано без нового абзацу (це була вимога видавництва) і без їх спеціального (заголовного) виділення після опису реєстрової назви, що створює певні змістові та формальні незручності. З метою усунення таких незручностей, на думку відповідального редактора В. Г. Скляренка, яку він висловив уже в процесі презентації Словника, у новому виданні всі історичні топоніми доцільно винести у відсільні статті, де вказати на сучасну реєстрову назву, після якої здійснено етимологізування її історичних попередників.

У передмові до Словника зазначено, чому в кожній етимологічній статті не подано всі відомі версії щодо походження географічної назви, як це роблять у своїх лексикографічних працях співробітники

відділу ономастики Інституту української мови НАН України та деякі інші дослідники (наприклад, автори «Етимологічного словника літописних географічних назв Південної Русі» в статті про хоронім *Русь* обсягом майже 1,0 друкований аркуш проаналізували 15 версій його походження [2, с. 117–124]). Але незалежно від ступеня охоплення наявних пояснень автор прагнув урахувати кожен аргументовану думку з метою вироблення найпереконливіших етимологій, хоч резерви для їх посилення завжди залишаються. Прикладом цього може бути пояснення трьох гідронімів *Молучна*, один з яких має історичний варіант *Молочные воды*, за відношенням до праслов'янського ГТ **molk-/*molka* «грузьке місце на лузі, в болоті» зі стертою метафоричною семантикою «мутний, непрозорий; подібний до молока» (пор. фольклорне *молочні ріки, молочні води*), про що свідчить одна з паралельних назв річки *Сют* (XVII ст.), д.рус. *Сутень* (1103) з основою тюрк. *suṭ/syt* «молоко» [6, с. 335–336]. Здавалося б, що така етимологія є вичерпною, але додаткові ареальні, культурно-історичні та етнолінгвальні пошуки, зумовлені ймовірними зв'язками зазначених гідронімів з південно-східними джерелами, дозволяють зробити припущення про можливе східнослов'янське калькування (принаймні для водних об'єктів українського степу) відповідної тюркської або індоіранської назви. Ідеться про те, що зазначена основа в тюркському фольклорі та в індійській міфології входить до опозиції *молоко* «чистий» і *кров* «нечистий», у зв'язку з чим саме перша ознака «чистий, прозорий» на момент номінації річки та озера в басейні Азовського моря могла відбитися в зафіксованому ще літописами *Сутень*, що відповідає «гідронімній типології великих азіатських регіонів» [3, с. 48].

На момент подання доповіді до друку автор познайомився з рукописом рецензії на Словник С. О. Вербича, який з притаманною йому скрупульозністю проаналізував усі словникові статті, давши високу оцінку їхньому науковому рівню: «Абсолютна більшість етимологічних статей — зразок структурно-семантичного аналізу різних власних географічних назв як на рівні синхронії, так і діахронії» (Рукопис рецензії, с. 3–4). Водночас він зробив немало зауважень, частина з яких може бути врахована в процесі підготовки другого видання лексикографічної праці. Умовно всі зауваження можна поділити на три основні групи: 1) ті, які впливають із рекомендації подати всі відомі пояснення окремих топонімів; 2) ті, у яких, на нашу думку, запро-

поновані рецензентом етимології поступаються за рівнем доказовості поданим у Словнику; 3) ті, що заслуговують на увагу як переконливіші, у зв'язку з чим є обов'язковими для врахування в наступному виданні.

Щодо першого типу зауважень, то про них уже було згадано на початку доповіді й сказано в передмові Словника: «З огляду на його обмежений обсяг і неоднакову переконливість окремих припущень щодо походження таких топонімів перевагу віддано найобгрунтованішим версіям, а подекуди — власним гіпотезам» [6, с. 4], тобто автор скористався правом критичного відбору лише частини з наявних в ономастичній літературі пояснень, а саме використанням найпереконливіших із них. Така позиція поширена в лексикографічній практиці, найчастіше є вимушеною і не може піддаватися критиці. Згадаймо, наприклад, найповніший у вітчизняному мовознавстві 11-томний Словник української мови, за межами якого з різних причин залишилася значна частина фактичного матеріалу. У слов'янській ономастиці яскравим прикладом такої ситуації є монографія відомого польського етимолога З. Бабіка «Najstarsza warstwa nazewnuczana na ziemiach polskich» (2001) обсягом 762 сторінки, у якій автор змушений був скоротити для аналізу кількість зібраних одиниць з 1500 до 900, тобто майже на 40 % [9, с. 16–18], бо, як він пише, «не хотілося заощаджувати ані на документуванні, ані на дискусії» [9, с. 16] (в Україні так заощаджував М. Т. Янко). Зрештою відділ ономастики Інституту української мови готує до видання «Історико-етимологічний словник ойконімів України», який із зазначених причин також не охоплює всіх назв поселень.

Із попередньою пов'язана друга група зауважень, зумовлених відсутністю в Словнику переконливіших, на думку С. О. Вербица, етимологій. І справді, значна частина таких словникових статей виграла б від врахування інших пояснень, але далеко не всі наявні в науковій літературі версії претендують на статус переконливіших. Наприклад, стосовно індоєвропейської або навіть доіндоєвропейської назви гірських пасем *Тóвтри* (*Тóлтри*) рецензент пише, що «зазначений оронім пояснюють і на слов'янському ґрунті» (Рукопис рецензії, с. 15), маючи на увазі, що в Словнику відповідні гіпотези відсутні. Але подана в ньому аргументація з паралелями основи в різних індоєвропейських (наприклад, зх.слов. *Támpu*, франц. *tertre*

«пагорб») і неіндоєвропейських мовах (наприклад, баск. *tutur* «гірський гребінь» [6, 474]) дає підстави вважати його дослов'янською назвою з композитною основою, утвореною способом редуплікації. Можемо ще додати, що праслов'яни не були гірськими племенами, вони заселяли рівнинні поліські та лісостепові землі, через що найдавніша географічна термінологія на позначення гір та їхніх частин є переважно неслов'янською. Цю думку, крім Ю. О. Карпенка та інших учених в Україні, практично одностайно обстоювали західно- і південнослов'янські ономасти у зв'язку з неслов'янським походженням найдавніших оронімів *Карпати*, *Тбетри* / *Татри* тощо на спеціальній ономастичній конференції в Кракові (2001), присвяченій гірським назвам на території сучасних слов'янських країн. Якщо такий висновок ґрунтується на надійних лінгвістичних та екстралінгвістичних аргументах, підтверджується більшістю фахівців як найпереконливіший, то зовсім не обов'язково наводити інші етимології, навіть якщо вони слов'янські. Принаймні така позиція має право на життя з огляду на обставини видання Словника, про які частково вже було сказано. Пор. ще, наприклад, протиставлення рецензентом поданих у Словнику етимологій одеського гідроніма *Чага* як похідного від фінно-угор. *чага* «річка» або, що ймовірніше, на думку рецензента, від тюрк. *чага* «межа, кордон» пояснення цієї назви Р. М. Козловою «як континуанта псл. *Сьлга» (Рукопис рецензії, с. 17), що виглядає до певної міри штучним.

Очевидно, природним для першого видання такого словника є те, що в окремих його статтях наявні неповні або непереконливі тлумачення тих чи тих етимологій, які, звісно, у перспективі будуть доопрацьовані. Зокрема, справедливими є зауваження щодо утворення ойконіма *Любеч* на Чернігівщині за допомогою суф. **-ь* від антропоніма *Любець, а не від *Любка* (Рукопис рецензії, с. 13). Важко не погодитися з тим, що другий компонент німецького за походженням ойконіма *Кіммансталь* на Дніпропетровщині мотивований географічним терміном *Tal* «долина», а вся назва виникла за ознакою «долина Кіммана» (Рукопис рецензії, с. 14), на що, зокрема, вказує закінчення *-с* (нім. — *s*) у формах германських антропонімів зі значенням родового належності. Переконливішим є пояснення тюркського лімноніма *Саф'ян* у зв'язку з основами *saf* «чистий» і *yan* «бік, сторона» (Рукопис рецензії, с. 15), а не як у Словнику від тюрк. *саф-*

іан «коник». Напевно, більш імовірним є походження згадуваного південноукраїнського гідроніма *Чага* від тюрк. *чага* «межа, кордон», ніж від фінно-угор. *чага* «річка» (Рукопис рецензії, с. 20), хоч у такому разі постає питання про некінцевий наголос у назві річки, що нехарактерно для тюркізмів.

Приємно, що, крім лінгвістів, Словник привернув професійну увагу істориків і географів, що зайвий раз підтверджує міжгалузевий характер топоніміки як науки, яка розвивається на межі мовознавства, історії та географії і має важливе значення для кожної з цих наук. Ще приємнішим є те, що провідні фахівці в цих галузях висловили суто фахові зауваження, які продиктовані розвитком і сучасним станом їхньої науки. Зокрема, відомий український учений Д. Вортман з позиції новітніх досягнень, відбитих значною мірою в нещодавно виданій 10-томній «Енциклопедії історії України», зробив низку уточнень щодо історичних фіксацій топонімів і згаданих у зв'язку з ними реалій, які в попередніх енциклопедичних та інших виданнях були відсутні або кваліфікувалися неправильно. Урахування цієї та іншої уточненої позамовної інформації сприятиме поглибленню етимологічних статей Словника в разі його перевидання.

Список використаної літератури

1. Габорак М. Топонімія Галицької Гуцульщини: етимологічний словник-довідник / М. Габорак; відп. ред. В. В. Грещук. — Івано-Франківськ, 2011. — 655 с.
2. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / гол. ред. О. С. Стрижак. — Наук. думка, 1985. — 253 с.
3. Железняк І. М. Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпряньського Правобережжя / І. М. Железняк. — К.: Наук. думка, 1987. — 204 с.
4. Лучик В. В. Етюди з короткого етимологічного словника топонімів України. 1. / В. В. Лучик // Мовознавство. — 2009. — № 3–4. — С. 16–24.
5. Лучик В. В. Народна і наукова етимологія топонімів України / В. В. Лучик // Магістеріум. Випуск 50: Мовознавчі студії. — К.: НаУКМА, 2013. — С. 50–58.
6. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / В. В. Лучик; відп. ред. В. Г. Скляренко. — К.: ВЦ «Академія», 2014. — 544 с.
7. Никонов В. А. Краткий топонимический словарь. — М.: Мысль, 1966. — 509 с.

8. Словник гідронімів України. — К.: Наук. думка, 1979. — 780 с.
9. Babik Z. Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej słowiańszczyzny / Z. Babik. — Kraków, 2001. — 762 s.

Лучик В. В.

*доктор филологических наук, профессор,
заведующий кафедрой общего и славянского языкознания
Национального университета «Киево-Могилянская академия»
e-mail: vluchyk@meta.ua*

ИЗ ОПЫТА СОСТАВЛЕНИЯ «ЭТИМОЛОГИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ ТОПОНИМОВ УКРАИНЫ»

Резюме

«Этимологический словарь топонимов Украины», который вышел в свет в конце 2014 года, стал следствием многолетних ономастических исследований автора и объясняет происхождение самых известных географических имен собственных страны. Опыт его составления, апробация материалов и отзывы специалистов свидетельствуют, что Словарь — это примечательное событие и качественный продукт в отечественной ономастике. В то же время обнаружены резервы усовершенствования Словаря за счет оптимизации его реестра, уточнения и усиления аргументации отдельных этимологий, учета новейших исторических сведений о некоторых географических объектах и их названиях и т. д.

Ключевые слова: *этимология, словарь, этимологический, топоним, происхождение, апеллятив, имя собственное.*

Luchyk V.

*Doctor of philological sciences,
Professor of the Chair of General and Slavic Philology
of the Kyiv-Mohyla Academy*

ON EXPERIENCE OF COMPILING «ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF UKRAINIAN TOPONYMS»

Abstract

«Etymological Dictionary of Ukrainian Toponyms», which was released at the end of 2014, is a result of years of the author's onomastic research and explains the origin of the best known proper geographical names of the country. The experience of the compiling thereof, approbation of materials and reviews of the scientists prove that the Dictionary is a significant event and a quality product in Ukrainian onomastics. At the same time, there were discovered reserves for enhancing the Dictionary by

way of optimizing its registry, specifying and strengthening the argumentation of some etymologies, considering the latest historical data on several geographical objects and their names etc.

Key words: *etymology, dictionary, etymological, toponym, origin, appellative, proper name.*

Надійшла до редакції 30.05.2015

УДК 811.161.2'373.2

М. В. Максимюк

*кандидат філологічних наук,
викладач кафедри суспільних наук та українознавства
Буковинського державного медичного університету
e-mail: maksymjuk@ukr.net*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ВАСИЛЯ КОЖЕЛЯНКА «КОТИГОРОШКО»)

Статтю присвячено дослідженню функціонування власних назв (антропонімів) у постмодерністському тесті та їх трансформації (на матеріалі роману В. Кожелянка «Котигорошко»).

Ключові слова: *онім, антропонім, постмодерністський тест, функції онімів, «альтернативна історія».*

Оніми у художньому творі зазнають певної авторської трансформації, цілеспрямованої семантизації, виконують важливу конотативну функцію. Проте ономастичні студії на матеріалі художньої літератури до середини ХХ ст. були нечисленними, до того ж часто обмежувалися вивченням етимологічних і словотворчих характеристик поетонімів без аналізу їхнього функціонування. Упродовж останніх десятиліть у дисертаційних дослідженнях українськими ономастами проаналізовано особові імена в романах П. Загребельного, І. Ле, П. Панча (Т. Гриценко), Г. Тютюнника й В. Земляка (А. Соколова), Ю. Яновського (Г. Шотова-Ніколенко), ономастикон художніх творів М. Хвильового